

החלפת שמירה בשבת עם חייל שאינו דתי

סרן, הרב הראל דויטש – רב במצ"א 108

א. פתיחה

ב. החלפת משמרת כשיש חשש תוספת איסור

ג. החלפת משמרת כשאין חשש תוספת איסור

ד. התנדבות לביצוע משימה בשבת

ה. סיכום

א. פתיחה

המציאות הצבאית המפגישה בין חיילים השומרים על אורח חיים דתי לחיילים שאינם מנהלים אורח חיים דומה, מורכבת ומזמנת אתגרים רבים. אחד האתגרים, ואולי הגדול שמכולם, המלווה את החייל הדתי ואת חברו שאינו דתי מידי שבוע, הוא אתגר השבת. המציאות הצבאית, בעיקר ביחידות קרביות, דורשת כחלק מהשגרה היומיומית לבצע פעולות שבעיקרן אסורות בשבת, והיתרן בצבא מיוסד על כך שהן צורך חיוני, פיקוח נפש. החייל הדתי המורגל מבית הוריו על שמירת שבת תוך דקדוק והקפדה על קוצו של יו"ד, עומד נבוך כנגד הדרישות הבסיסיות ביותר, כגון לענות למכשיר הקשר, לנסוע ברכב, לנהל רשימת יומן אירועים בחמ"ל ועוד כהנה וכהנה מלאכות רבות. מחד, ברור לו כי מותר לעשות זאת בשבת, וכי הדבר הוא בכלל פיקוח נפש של כלל ישראל, אך מאידך הוא מרגיש כי עשיית פעולות אלו נוגדת את מצפונו והרגלו.

כמובן שבאופן עקרוני, ההנחיה לחיילים היא כי יש להעדיף לצמצם ככל האפשר את הפעולות האסורות. כגון לכתוב בחמ"ל בעט שבת או לכתוב ביד החלשה, ובכך להוריד את רמת האיסור מדאורייתא לדרבנן. ואולם, במקום שהדבר אינו מתאפשר, או עלול לפגוע ברמת הכשירות המבצעית, יש לעשות את הפעולות כדרך עשייתן בשגרה.

כרב צבאי, נתקלתי בשאלת החלפת שמירה בין חייל דתי לחברו שאינו דתי, משני הכיוונים. מחד, חייל דתי ששובץ למשמרת בשבת וחברו שאינו דתי הציע לו להתחלף, כלומר שהחייל הדתי ישמור ביום חול והחייל שאינו דתי ישמור בשבת. החייל הדתי שואל האם החלפה זו מותרת, או שמא היא אסורה מחמת 'לפני עיוור לא תיתן מכשול', שהרי למרות ששני החיילים יעשו את אותן פעולות, הרי שהחייל הדתי ישתדל לצמצם באיסורים, כאמור לעיל, ואילו חברו שאינו דתי יעשה את כל הפעולות כדרכו בחול, ונמצאת מכשילו. זאת ועוד, החייל שאינו דתי עלול להוסיף לעשות מעשים שאינם קשורים ואינם נצרכים למעשה

השמירה ולחלל שבת פעמים רבות יותר מאשר אילו היה נשאר בחדרו בבסיס ולא היה יוצא לפעילות. מאידך, חייל דתי ששובץ לשמירה בשבת שאל אותי האם להשתדל להחליף את השמירה ביום חול, כדי שהוא לא ייכשל בעשיית מלאכות האסורות בשבת. כדי לתת תשובות לשאלות אלו, יש לעיין בסוגיית 'לפני עיוור לא תיתן מכשול', ולהבין את המשמעויות לכך במסגרת הצבאית. וכהקדמה לדיון נביא את דברי הרמב"ם המגדיר את איסור לפני עיוור לגבי הכשלת חבר באיסור תורה:

"אמר ה' ולפני עור לא תתן מכשול, הכוונה בזה, שמי שעיוורה אותו התאוהו והדעות הרעות, אל תעזרהו על עוורונו ותוסיף להתעותו. ולפיכך אסור לסייע לעבריינים בעשיית העבירות, ולא לגרום למה שיביאם לכך, אלא נעשה בהיפך".

ב. החלפת משמרת כשיש חשש תוספת איסור

א. הצגת השאלה

בגמרא¹ נאמר כך:

"תניא, אמר רבי נתן מנין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר, ואבר מן החי לבני נח? תלמוד לומר ולפני עור לא תתן מכשול. והא הכא דכי לא יהיבין ליה שקלי איהו, וקעבר משום לפני עור לא תתן מכשול! הכא במאי עסקינן דקאי בתרי עברי נהרא".

מבואר בגמרא שהאיסור לתת מכשול לפני חברו, נאמר רק כאשר לחבר אין אפשרות לעבור את העבירה ללא סיוע, אך אם הוא יכול לעבור את האיסור גם ללא עזרה של אחר, אינו עובר על איסור לפני עוור². והנה, בנידון דידן מדובר שהחייל שאינו דתי לא היה עובר על האיסור לולא נתינת המכשול לפניו, שהרי שיבוצו בשמירה הוא הגורם לכך שיעבור על איסורים, ולכאורה יש לאסור זאת מחמת 'לפני עוור'.

לכאורה היה מקום לחלק ולומר שכאן אינו נותן מכשול לפני חברו, שהרי אינו נותן לו חפץ שיעבור בו איסור, אלא רק הכניס אותו למצב בו יעבור על איסור, בניגוד לנותן כוס יין לנזיר

1 פירוש המשניות שביעית, פרק ה משנה ו.

2 עבודה זרה ו, א-ב.

3 אך עיין תוספות במסכת שבת ג, א ד"ה בבא, שכתב שאף בכה"ג עובר על איסור דרבנן, משום שחייב להפרישו מאיסור.

ואבר מן החי לבני נח שהוא מגיש לאחר חפץ של איסור. אך חילוק זה אינו, שכבר מצאנו כעין זה בתלמוד⁴:

"רב הונא קרע שיראי באנפי רבה בריה. אמר איזול איחזי אי רתח אי לא רתח. ודלמא רתח, וקעבר אלפני עור לא תתן מכשול! דמחיל ליה ליקריה".

הגמרא מספרת על אמורא שקרע בגדים יקרים בפני בנו כדי לראות אם הוא כועס או אינו כועס, והגמרא מקשה על מעשה זה, שהרי האב גורם לבנו שיכעס עליו ושמא יבוזה אותו ויעבור על איסור ונמצא שאביו עבר על לפני עוור.

למדנו מגמרא זו שאף כאשר אינו נותן חפץ לחברו אלא רק מכניס אותו למצב בו יגיב או יפעל שלא כהוגן, מכשילו באיסור, והוא הנידון בנידון דידן.

ב. שיטת המהרש"ם

המהרש"ם⁵ נשאל האם מותר להשכיר מספרה לישראל מחלל שבת, או שיש לאסור זאת משום שע"י השכרת המספרה נמצאת מסייע לאותו ישראל לחלל שבת. המהרש"ם התיר זאת ונימק את הוראתו בכמה טעמים:

א. כיוון שהשוכר יכול לשכור מקום אחר לעשות מלאכתו ולא דווקא בית זה. ב. כיוון שמשכיר לו גם חדרים נוספים בבית שבהם אינו מחלל שבת. ג. עיקר השכירות אינה לשבת אלא לימות החול. ד. הכתב סופר כתב שאיסור לפני עור נאמר רק כאשר מיד בשעת הסיוע נעשית העבירה, כגון מושיט כוס יין לנזיר שישתה אותה תיכף ומיד, אך כאן נעשית העבירה כמה ימים לאחר שהעמיד לרשותו את הבית.

ואמנם, מהר"י אסאד⁶ הקשה על החילוק האחרון, שהרי מבואר בגמרא⁷ שאסור להשכיר שדה לכותי כיוון שיעבוד בה בשבת ובמועד, הרי שגם כאשר מעשה האיסור נעשה זמן מה לאחר נתינת חפץ האיסור, אסור. ויש ליישב שאמנם איסור לפני עור שייך אף כאשר מעשה העברה נעשה זמן מה לאחר נתינת המכשול, אך בנידון דידן אין בדבר משום לפני עור ממש, שהרי יכול למצוא בית אחר בעיר, אלא האיסור הוא רק משום מסייע לעובר עבירה, ויש לומר שבמסייע לעובר עברה אין איסור כאשר העברה נעשית זמן מה לאחר הסיוע.

והנה, אע"פ שמהרש"ם הקל בדין זה, הציץ אליעזר⁸ אסר להשכיר חנות למחלל שבת. וטעמו, שמהרש"ם התיר דווקא בהתבסס על כך שגם ללא השכרת אותו מקום ימצא מקום

4 קידושין לב, א.

5 שו"ת מהרש"ם חלק ב תשובה קפד.

6 סימן קסד.

7 עבודה זרה כב, א.

8 חלק יג, סימן לט.

אחר לשכור, ולכן המשכיר לו אינו מכשילו בלפני עור אלא הוא רק מסייע לדבר עברה, וכן משום שמשכיר לו גם שאר חדרים שבהם אינו מחלל שבת, אך כאשר ברור שהשוכר לא ימצא מקום אחר, וכן כאשר משכיר לו את החנות בלבד, אין היתר לדבר.

ויש לדון ע"פ טעמי ההיתר של מהרש"ם האם יתיר החלפת שמירה עם חייל שאינו דתי. לכאורה יש לאסור זאת, ונבאר דברינו ע"י בחינת נכונות נימוקי ההיתר של מהרש"ם לנידון דידן - לטעם הראשון שהשוכר יכול למצוא מקום אחר, אין מקום להיתר, שהרי החייל שאינו דתי לא עתיד להחליף שמירה עם חייל אחר, מדובר על החלפה ישירה מול החייל הדתי בלבד. גם טעמו השני של מהרש"ם, שהמשכיר נותן לשוכר חדרים נוספים בבית לא שייך כאן, שהרי אין החייל הדתי נותן לחברו משמרות נוספות, משום שאין לו צורך בכך. טעמו השלישי של מהרש"ם שעיקר השכירות אינה לשבת אלא לימות החול בוודאי אינו שייך כאן, שהרי ההחלפה נעשית רק עבור השבת. ואף החילוק האחרון, שהסיוע נעשה זמן מה לפני עשיית האיסור אינו שייך כאן, שהרי מהרש"ם השתמש בו להיתר רק כאשר מדובר על סיוע לדבר עבירה, אך הנידון שלפנינו אינו מסייע גרידא אלא לפני עור ממש, שהרי מדובר על 'תרי עברי דנהרא', דהיינו לולא החייל הדתי לא היה החייל שאינו דתי מגיע כלל לשמור בשבת, וכפי שהציץ אליעזר לא התיר להשכיר כאשר אין לשוכר בית אחר, הוא הנידון כאן שיאסור.

וע"פ הקדמה זו יש להבין את מה שכתב בספר הצבא כהלכה⁹:

"חייל שהוטל עליו לבצע תפקיד בשבת כגון שמירה, והוא מעוניין להתחלף עם חייל אחר, אם ברור ששמירתו של הזולת תלווה בחילול שבת שלא לצורך ובלא המשמרת לא היה עתיד לעשותו, כגון טלטול חפצים מחוץ לעירוב, אזי אסור להתחלף עמו, משום שבכך גורם לזולת לעבור עבירה, אפילו אם מטרת ההחלפה כדי להתפלל בציבור או דבר מצווה אחר".

ואמנם, ייתכן להתיר ע"פ נימוקי מהרש"ם בהתקיים התנאים הבאים - אם החייל שאינו דתי מחפש בעצמו להחליף משמרת עם חייל אחר (כגון שהוא מעוניין לשמור דווקא בשבת) והדבר יעלה בידו ע"י כך שיחליף משמרת עם חייל אחר שאינו דתי המשובץ למשמרת בשבת, וכיוון שכן נמצא שהחייל הדתי אינו מכשיל את חברו ב'לפני עור' אלא הוא מסייע לדבר עבירה בלבד. ולגבי מסייע יש להתיר ע"פ סברת הכתב סופר לעיל, שכיוון שאין מעשה האיסור נעשה באותו רגע ממש, מותר.

ואמנם, החלפת המשמרות צריכה להיעשות לפני שבת או לכל הפחות זמן ניכר לפני העלייה

למשמרת, מפני שאם החייל הדתי מתרצה לביצוע ההחלפה סמוך ונראה לתחילת השמירה, הרי שגם אם הגדרתו היא מסייע בלבד, סוף סוף אסור לסייע בזמן מעשה העברה¹⁰.

ג. שיטת האגרות משה

ייתכן להציע חילוק שונה בין נתינת כוס יין לנזיר לבין החלפת שמירה עם חייל שאינו דתי, ולהתיר לפי חילוק זה את החלפת השמירה ללא תנאים והגבלות. כוס יין לנזיר היא חפץ של איסור עבורו, שהרי אין שימוש ביין מלבד שתייתו, ולכן נמצא שהנותן לו כוס יין נותן לו דבר איסור ממש. לעומת זאת בהחלפת שמירה עם חייל שאינו דתי, אין הכרח לבצע את הפעולות הנדרשות לביצוע השמירה בדרכן האסורה, וביכולתו של השומר לבצע את הפעולות בדרך היתר שלהן, דהיינו באופן בו החייל הדתי היה נוהג, לו היה הוא מבצע את המשמרת. נמצא שהחייל הדתי לא הכשיל את חברו באיסור אלא החבר עצמו הוא זה שהכשיל את עצמו, שהרי היתה לו האפשרות לבצע את אותן פעולות בדרך היתר והוא בחר לבצען באיסור.

חילוק זה מוזכר במשנה ובתלמוד במקומות שונים, כגון במסכת שביעית¹¹ לגבי השאלת כלים המסייעים לביצוע פעולה האסורה בשמיטה:

"אלו כלים שאין האומן רשאי למכרם בשביעית: מחרישה וכל כליה, העול והמזרה, והדקר. אבל מוכר הוא מגל יד, ומגל קציר, ועגלה וכל כליה. זה הכלל כל שמלאכתו מיוחדת לעבירה אסור, לאסור ולהיתר מותר".

וביאור העניין הוא, שאע"פ שאסור לאומן למכור מחרשה מפני שהיא מיוחדת למלאכה האסורה בשמיטה, מותר לו למכור מגל, כיוון שבמגל ניתן להשתמש באופן המותר בשמיטה, כיוון שיעודו גם לצורך שימוש ביתי, דהיינו קצירה מועטה המותרת בשמיטה. ומכאן למדנו שבכל מקום בו ניתן לתלות שהשימוש בחפץ הנמסר ייעשה בהיתר, אע"פ שעלול לשמש גם לאיסור אין במכירתו משום 'לפני עוור', אלא תולים בכך שהקונה ישתמש בו בהיתר.

כעין הוראה זו מצאנו בדברי האגרות משה¹², שהתיר להשכיר אולם אירועים ליהודים למרות החשש שמא ירקדו בו בפריצות. ויסוד סברתו להיתר הוא, משום שהאולם אינו מיוחד לדבר עבירה. ואע"פ שקרוב לוודאי שהשוכרים ישתמשו באולם לדבר עבירה יש להתיר, כי גם

10 ויש מקום לבעל הדין לחלוק ולומר שמותר להחליף אפילו סמוך לעליית המשמרת, מפני שמעשה האיסור אינו נעשה מיד בתחילת השמירה, אלא אנחנו משערים שבמהלך השמירה יבצע החייל שאינו דתי פעולות שונות האסורות, ולכן אין הדבר דומה להשכרת מספרה לחילול שבת שמיד מתבצעת מלאכת איסור, וצ"ע.

11 פרק ה משנה ו.

12 שו"ת אגרות משה יו"ד, חלק א סימן עב.

המשנה בשביעית המתירה למכור מגל בשביעית עוסקת בחשוד על השמיטה. וטעם ההיתר הוא, מפני שהמוכר יכול לומר שמכר את הכלי לצורך מלאכת היתר, שהרי למוכר אין נפק"מ כיצד הקונה ישתמש בחפץ.

סברת היתר זו מסתברת מאוד, משום שאם ננקוט שלא כמותה ונבוא לאסור גם כאשר יש צד שימוש היתר, עלינו לאסור מכירת כלי בישול למי שאינו דתי מחשש שמא יבשל בו מאכלות אסורות או יבשל בו בשבת, וכן על זו הדרך במכירת והשכרת כל חפץ וכלי, שהרי כמעט בכל כלי ניתן להשתמש למלאכת איסור. אלא על כורחך יש לך ללכת אחר שימוש וייעודו העיקרי של החפץ הנידון, והוא הדין שיש ללכת אחר עיקר השמירה, וכיוון שעיקר השמירה היא היתר, ואין הכרח שהשומר יעשה דבר האסור לעשותו בשבת, יש להתיר את החלפת השמירה. (כלומר, במסגרת הצבאית בה מותרות עשיית רוב הפעולות משום פיקוח נפש).

ד. סיכום הפרק הראשון

מבואר בגמרא שאסור מדאורייתא להכשיל את חברו ולגרום לו להיכשל בעשיית עבירה, ואיסור ההכשלה קיים דווקא כאשר ללא עזרת המכשיל לא היה הנכשל יכול להיכשל בדבר. ומעתה יש לדון האם מותר לחייל דתי ששובץ במשמרת בשבת להחליף את השמירה עם חברו שאינו דתי, בידיעה שהחבר יחלל יותר את השבת מחמת החלפה זו.

ויש לדון בדבר ע"פ דברי האחרונים בשאלת השכרת בית למחלל שבת, בידיעה שהבית ישמש את השוכר לחילול שבת. מהרש"ם התיר זאת, אולם הציץ אליעזר הדגיש שהיתרו של המהרש"ם נאמר בסייגים שונים, כגון שלולא השכרת אותו בית יוכל השוכר למצוא מקום אחר, ולכן למעשה הציץ אליעזר לא הקל בשאלה דומה שבאה לפניו. ע"פ זה, הורה בספר הצבא כהלכה שאין להחליף משמרת עם חייל שאינו דתי. ואמנם ייתכן להתיר בתנאים שונים, ע"פ נימוקי המהרש"ם בעניין השכרת בית, כמבואר לעיל.

מנגד, האגרות משה התיר להשכיר אולם אירועים לחשודים בפריצות, וסברתו להתיר היא משום שהאולם אינו משמש לעבירה בלבד, אלא ייעודו כללי וניתן להשתמש בו בהיתר. ונראה שהוא הדין בנידון דידן שיש להתיר החלפת שמירה עם חבר שאינו דתי, משום שהשומר יכול לבצע את השמירה ללא שיעבור עבירה, נמצא שאין החייל הדתי מכשילו באיסור.

ג. החלפת משמרת כשאר חשש תוספת איסור

א. הצגת השאלה

עד עתה המאמר דן בשאלת החלפת משמרת עם חבר שאינו דתי כאשר יש חשש שהלה יבצע פעולות נוספות שאינן נדרשות לביצוע המשימה, או שיבצע את המשימה באופן בו

נגרמים איסורים שחייל דתי יכול למנוע. ואולם, גם כאשר החייל שאינו דתי לא יבצע פעולה מיותרת, ואף אופן הפעולה יהיה זהה בדיוק לאופן בו החייל הדתי יבצע את הפעולה, יש מקום לדון האם מותר לחייל דתי להחליף את המשמרת עם חברו שאינו דתי. נאמר בגמרא¹³ כך:

"תניא אישה הפרם וה' יסלח לה - במה הכתוב מדבר? באשה שנדרה בנוזר ושמע בעלה והפר לה, והיא לא ידעה שהפר לה בעלה, והיתה שותה יין ומטמאה למתים. רבי עקיבא כי הוה מטי להאי פסוקא הוה בכי, אמר ומה מי שנתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה, אמרה תורה צריכה כפרה וסליחה, מי שנתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר - על אחת כמה וכמה!"

מבואר בגמרא שאע"פ שאדם לא עבר עבירה, משום שהתברר למפרע כי המעשה שעשה היה מותר, מכל מקום כיוון שהוא חשב בשעת המעשה שהדבר אסור, הוא צריך כפרה. והדוגמה לכך היא אדם שהתכוון לאכול בשר איסור ובטעות אכל בשר היתר, שאע"פ שלמעשה לא עבר עבירה, מכל מקום צריך כפרה על המעשה, משום שהוא התכוון לאיסור. ומעתה יש לדון בנידון דידן - חייל שאינו דתי מורגל לחלל שבת, ואף ללא ביצוע השמירה בשבת הוא יחלל אותה בעשיית מעשים שונים. נמצא, שאע"פ שבשעת ביצוע השמירה הוא אינו עובר עבירה, שהרי מותר לחלל שבת לצורך פיקוח נפש, מכל מקום הוא אינו מתכוון לכך, ואף אם היו אומרים לו שפעולותיו אסורות, לא היה מניח מלעשותן, ולכאורה הרי זה ממש כמי שהתכוון לאכול בשר איסור ועלה בידו בשר היתר. ולפי"ז יש לדון האם מותר לחייל דתי להחליף שמירה עם חייל שאינו דתי, אפילו כאשר ביצוע הפעולות ברור וזהה לחלוטין בין אם יעשה אותן החייל הדתי ובין אם יעשה אותן חברו שאינו דתי.

ב. שיטת הצבא כהלכה

המנחת שלמה¹⁴ דן בשאלה דומה לגבי נתינת פירות לאדם שאינו מכירו. מצד הדין המקבל צריך לברר עם הנותן האם הפירות מעושרים כדין, שהרי המקבל אינו מכיר את הנותן ושמה פירותיו טבל. כאשר המקבל לא בירר עם הנותן האם פירותיו מתוקנים, יש לומר שאסור לנותן לתת לו את הפירות, שהרי קיימת חובה על המקבל לברר את כשרות הפירות, וכיוון שהוא לא בירר אסור לתת לו אותם כדי לא להכשילו באיסור, וזאת למרות שהנותן יודע וברי לו שעושר את הפירות.

13 קידושין פא, ב

14 סימן לה, אות ד.

וכעין זה כתב תלמידו בספר שמירת שבת כהלכתה¹⁵ לגבי חילול שבת ע"י רופא במקרה של פיקוח נפש:

"יש להעדיף את שירותיו של רופא שומר שבת".

ובהערה נימק:

"ושמעתי מהגרש"ז אויערבך זצ"ל דנראה דעדיף טפי לעשות המלאכה ע"י שומר מצוות שכוונתו מצוה, כי ע"י עברייך אשר כוונתו רק עבור בצע כסף אע"ג דקעביד מצוה מכל מקום הוה ליה כנתכוון לבשר חזיר ועלה בידו בשר טלה וכו' וייתכן שהרופא נחשב כאינו מחלל שבת רק אם כוונתו להצלה, ולא אם מתכוון לתשלום".

ע"פ זה, כתב הצבא כהלכה¹⁶ שאין להחליף משמרת עם חייל שאינו דתי, למרות שהחייל הדתי וחברו שאינו דתי יעשו את אותם מעשים בדיוק, מפני שהחייל שאינו דתי מבצע את הפעולות שלא מתוך מחשבת היתר. זאת ועוד, כתב השמירת שבת כהלכתה¹⁷ בשם הגרש"ז אויערבך, שאם חייל לא דתי חילל שבת לצורך הצלת נפשות אך התברר לאחר מכן כי פעולתו היתה לשווא ולא היה בה צורך, ייתכן שנחשב כמחלל שבת, כיוון שלא חשב בשעת הפעולה שעושה כן מחמת שהדבר מותר, וכן בגלל שלמעשה לא הציל מאומה בפעולתו¹⁸. זאת בניגוד לחייל דתי שעשה פעולה מיותרת בשבת במחשבה שהוא מציל בעשייתו, שלגביו פסק השו"ע¹⁹:

"אמדוהו הרופאים שצריך גרוגרת אחת, ורצו עשרה והביאו לו כל אחד גרוגרת, כולם פטורים ויש להם שכר טוב מאת ה' אפילו הבריא בראשונה".

ואולם, אם החייל הדתי יכול להסביר ולנמק לחברו את מהות ההיתר, יש להתיר, ובלבד שאכן החייל שאינו דתי ייגש לביצוע המשימה מתוך הבנה תמימה שהדבר היתר גמור, וכי חברו הדתי לא נמנע מביצוע המשימה מחמת חשש חילול שבת.

15 פרק לב הלכה מה.

16 פרק כז הלכה ו, וראה גם פרק לא הלכה יח.

17 פרק מא הערה פד.

18 ודע שהבית הלוי (פרשת שמות, הו"ד בספר תורת היולדת פרק יג הערה ח) סובר שרופא המחלל שבת לצורך הצלת נפשות, אך היה מחלל שבת גם ללא זה, עוון חילול שבת בידו, מפני שעשייתו אינה מחמת שסובר שמעשהו היתר, אלא מחמת שאינו חושש כלל לכבודה של שבת.

19 או"ח, סימן שכח סעיף טו.

ג. מחלוקת ראשונים בדין זה

ובאמת שדברי הצבא כהלכה אינם מוכרחים. ואף דברי המנחת שלמה לגבי נתינת פירות מתוקנים לאדם שאינו מברר על כך, אינם מוכרחים. וכדי לכבד דברינו, יש לעיין האם באיסור 'התכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה' שייך לומר את האיסור 'לפני עוור', שהרי המכשיל יודע שאין בכך איסור ולדידו אין בדבר מכשול. ומצאנו לגדולי הראשונים שנחלקו בשאלה זו.

לעיל הובא מעשה באמורא שקרע בגדים יקרים בפני בנו כדי לבדוק האם יכעס וכיצד יגיב. הגמרא שאלה כיצד אותו אמורא עשה זאת והרי שמא יכשיל את בנו במצוות כיבוד הורים ע"י תגובה שאינה ראויה? והגמרא מתרצת שהאב מחל על כבודו. אך לכאורה עדיין יש להקשות – למרות שהאב מחל על כבודו, מכל מקום הבן אינו יודע זאת, ובשעה שהבן כועס הרי זה ממש כמי שהתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר היתר!

התוספות²⁰ מתרצים שהאב הודיע לבנו מעיקרא שהוא מוחל על כבודו, ובכך הבן לא ייכשל אף במחשבה לאכול בשר חזיר, מפני שהוא יודע שאביו מוחל. ואולם תירוצן תוספות קשה, שהרי אותו אמורא רצה לבדוק את בנו כיצד יגיב, ואם הוא הודיע לו מעיקרא שמוחל על כבודו נמצא שהבדיקה אינה מוצלחת, כי הבן עשוי להבין שמדובר בבדיקה בלבד. הריטב"א²¹ חולק על התוספות, ומתריך:

"ואפשר דבלאו דלפני עור לא תתן מכשול, כיון שהוא לאו כולל לא מחמירין כולי האי, ושרינן בהכי כדי לנסותו ולהדריכו בדרך ישרה אי רתח".

הריטב"א מציע לומר שאין איסור לפני עור בדבר שמותר מצד הדין, אע"פ שהעושה אותו סובר שהוא עובר על איסור.

ולפי"ז, דברי הצבא כהלכה שאסר להחליף משמרת עם חברו שאינו דתי מחמת 'התכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה', נכונים ע"פ שיטת תוספות הסובר שאף בכה"ג שייך איסור לפני עור, אך לשיטת הריטב"א יש לומר שבכה"ג מותר להחליף עם חברו מפני שאיסור לפני עור לא שייך כאן, וכאמור.

במקום נוסף בתלמוד²² מצאנו שאמוראים לא חששו להכשיל אחרים בדבר שמותר מצד הדין לדעת המכשיל ואסור לדעת הנכשל:

"אתמר, נויי סוכה המופלגין ממנה ארבעה. רב נחמן אמר כשרה, רב חסדא ורבה בר רב הונא אמרי פסולה. רב חסדא ורבה בר רב הונא איקלעו לבי

20 קידושין לב, א ד"ה דמחיל.

21 שם, ד"ה הא דאקשינן.

22 סוכה י, ב.

ריש גלותא, אגנינהו רב נחמן בסוכה שנוייה מופלגין ממנה ארבעה טפחים, אשתיקו ולא אמרו ליה ולא מידי. אמר להו הדור בהו רבנן משמעתייהו? אמרו ליה אנן שלוחי מצוה אנן ופטורין מן הסוכה".

האמוראים נחלקו בדין סוכה שתלה בה דברי נוי במרחק ארבעה טפחים מהסכך. רב נחמן מכשיר ואילו רב חסדא ורבה בר רב הונא פוסלים משום שדברי הנוי מהווים אוהל וחוצצים בין היושב בסוכה לסכך. הגמרא מספרת שרב נחמן אירח בסוכתו את האמוראים החולקים עליו, והם ישבו בסוכה הפסולה לפי שיטתם, ונמצא שאוכלים ומברכים על ישיבה בסוכה שלא כדין לפי שיטתם, אך כיוון שרב נחמן לשיטתו שהדבר מותר, לא נמנע מהושבתם בסוכה, ומכאן מוכיח הריטב"א את דבריו שהובאו לעיל, שבמקרה של 'התכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה' אין חוששים לאיסור לפני עור.

ברם, הריטב"א מפקפק בראיה זו וכותב שיש מקום לדחותה – כאן ניכר לאמוראים האורחים שהסוכה פסולה לפי שיטתם, ואם ירצו יכולים הם שלא לאכול ולא להיכשל, ולכן אין זה דומה למקרה של התכוון לאכול בשר חזיר, שהרי שם אינו יכול להבחין בדבר מעיקרא ולזהות שמדובר באיסור.

ומכל מקום, באשר לעצם המחלוקת בין הריטב"א לתוספות, מסתבר שלדעת תוספות אסור להחליף שמירה עם חייל שאינו דתי, משום שיש איסור לפני עור ב'התכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה', ואילו לדעת הריטב"א מותר להחליף את השמירה, מפני שלא שייך איסור לפני עור בכה"ג.

וביסוד מחלוקת הראשונים, יש לומר שנחלקו בתוקף איסור לפני עור, האם הוא איסור עצמי מחמת העבירה שבדבר, דהיינו מצד בין אדם למקום, או שאין זה חלק ממעשה העבירה אלא זהו איסור מחמת שגורם לחברו מכשול, דהיינו איסור בין אדם לחברו כמו המשיא עצה רעה לחברו. הריטב"א נוקט כצד הראשון, שזוהי עבירה שבין אדם למקום, וכיוון שכאן ברור כלפי שמייא שאין מדובר באיסור לא שייך לומר שיש בכך לפני עור. לעומתו התוספות סובר שזהו איסור בין אדם לחברו, וכיוון שחברו חייב כפרה הרי זה ככל משיא עצה רעה לחברו שאסור.

ד. שיטת הבית יצחק

הברייתא המובאת בראש הפרק, הדורשת כפרה ממי שהתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה, שנויה ללא חולק ולא נמצא מערער בדבר. ולכן יקשה לכאורה מגמרא במקום אחר²³:

"איתמר, שמע שטבע תינוק בים, ופרש מצודה להעלות דגים והעלה דגים - חייב, להעלות דגים והעלה דגים ותינוק רבא אמר חייב, ורבה אמר פטור".

והנה רבה סובר שאע"פ שכוונת פורש המצודה היתה כדי להעלות דגים, דהיינו לדבר איסור, כיוון שלמעשה לא עשה איסור אינו טעון כפרה, וכיצד חולק על הוראת הברייתא השנויה בסתם שמי שהתכוון לדבר איסור ועלה בידו דבר היתר טעון כפרה?

מיישב הבית יצחק²⁴ שדווקא כאשר עלה בידו בשר טלה דרוש כפרה, מפני שבשר טלה הוא דבר הרשות ואינו מצווה, אך המתכוון להעלות דגים ועלה בידו תינוק והצילו ממיתה, כיוון שעלה בידו דבר היתר אינו טעון כפרה. ומאחר שמבצע המעשה אינו טעון כפרה, נמצא שה'מכשילו' בדבר רשאי לגרום לו שיעשה זאת ולא שייך כאן כלל איסור לפני עור.

וע"פ דברים אלו כתב הלבוש²⁵ שאם אחד העלה טינא בליבו מחמת שחושק באשת איש פלונית, אם אשתו תוכל לבוא אליו ולהטעותו באופן שיסבור שהיא הערווה בה חשק, מותר לה לעשות כן ואינה מכשילה את בעלה בהתכוון לאכול בשר חזיר ונמצא בשר טלה, מפני שבביאתו עליה מקיים מצוות עונה, ובקיום מצווה לא שייך לפני עור למרות שכוונתו היתה לאיסור.

וממוצא הדברים נלמד לנידון דידן – אע"פ שהחייל שאינו דתי סובר שעברה בידו (או לכל הפחות לא אכפת לו האם יש היתר למעשיו), מכל מקום כיוון שנמצאת בידו מצווה אינו דומה להתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה שטעון כפרה, וכיוון שהוא אינו טעון כפרה ומותר כביכול להכשילו, ממילא מותר לחייל הדתי להחליף עמו שמירה ללא חשש.

ה. סיכום הפרק השני

נאמר בגמרא שאם אחד התכוון לעשות איסור, אע"פ שלמעשה עשה דבר המותר טעון כפרה. ולכאורה לפי"ז אסור להחליף שמירה עם חייל שאינו דתי אע"פ שלא יעבור על איסורים נוספים, שהרי דעתו לאיסור. וכשיטה זו פוסק הצבא כהלכה, וכן דעת הגרשז"א לגבי טיפול רפואי ע"י רופא שאינו דתי, שלכתחילה אין להיעזר בו מפני שדעתו לעשות כן בין באיסור ובין בהיתר.

ואולם, נראה שהראשונים נחלקו בשאלה האם יש איסור לפני עור במקרה שבו המכשיל יודע שהדבר מותר, ואילו חברו שכביכול נכשל אינו יודע שהדבר מותר. תוספות אוסרים, וכך סובר הצבא כהלכה והגרשז"א, ומנגד הריטב"א מתיר זאת, ולדבריו יש לומר שמותר להחליף שמירה עם החייל שאינו דתי.

24 יו"ד חלק א סימן ח.

25 יו"ד סימן קנז אות ב.

דעה חולקת לחלוטין היא שיטת הבית יצחק. לדבריו, כאשר עצם המעשה אינו היתר גרידא אלא מצווה לא שייך בו כלל איסור לפני עור, ומאחר והשירות בצבא הוא מצווה של פיקוח נפש מותר לגרום לחברו כביכול להיכשל בדבר.

ד. התנדבות לביצוע משימה בשבת

א. הצגת השאלה

האם אסור או מותר, או אולי אף רצוי ונדרש, מחייל שומר שבת להתנדב לביצוע משימה בשבת? מחד יש לומר, שכיוון שחברו שאינו שומר שבת יחלל שבת ממילא מוטב לתת לו להתנדב ולבצע את הפעילות, ובכך להצילו מעשיית מלאכות אסורות סתמיות, שהרי בהימצאו בפעילות מבצעת נמצא שרוב הפעולות שיעשה הן היתר, ואילו אם ישהה בחדר המגורים בבסיס יעשה פעולות שאין להן היתר. מאידך ניתן לומר שהחייל שומר השבת יודע כיצד לבצע את פעולות השמירה באופן המותר ויצמצם את האיסורים הכרוכים בדבר, בניגוד לרעהו שאינו יודע ואינו מבין את הצורך בצמצום הפעילות האסורה לכן מוטב דווקא שהחייל הדתי יתנדב לפעילות בשבת.

ב. שיטת האגרות משה

הרמב"ם פוסק ששבת דחוויה ולא הותרה אצל פיקוח נפש, והאגרות משה²⁶ מחדש²⁷ שהמשמעות לכך ששבת דחוויה ולא הותרה היא, לפני שהגיע לפתחו של הרופא המקרה שבו נדרש להציל. ונבאר דברינו – אם נאמר ששבת הותרה אצל פיקוח נפש, נמצא שעצם מעשה ההצלה אינו מוגדר כאיסור אלא הוא מותר לחלוטין, אך אם נאמר ששבת דחוויה אצל פיקוח נפש, נמצא שעצם המעשה מוגדר כאיסור, אלא שמכל מקום האיסור נדחה בשבת ומחויבים לעשותו. ואע"פ שכאשר כבר בא האיסור לפני הרופא אין משמעות לשאלה האם שבת הותרה או דחוויה, ואין לו להשתמש מפעולת ההצלה ולהטילה על קטן או גוי, ואדרבה מצווה לחלל שבת דווקא ע"י גדולי ישראל וחכמיהם²⁸, מכל מקום יש לכך משמעות לפני

26 שו"ת אגרות משה או"ח, חלק ד סימן עט.

27 יש להעיר כי האגרות משה תמה על הרמב"ם למאי נפקא מינה ששבת דחוויה ולא הותרה, הרי קי"ל שאפילו אם ניתן לעשות את פעולת ההצלה ע"י גוי או קטן אין להשתמש בהם אלא יש להשתמש בישראל גדול, ואם כן מה המשמעות לכך ששבת דחוויה ולא הותרה? ומכוח תמיהתו חידש כפי שנכתב בפנים. ולכאורה דבריו אינם מובנים, שהרי מצאנו כמה נפק"מ לכך ששבת דחוויה ולא הותרה, כגון במקרה שבו יש לפני החולה בשר נבלה שחוטה או בשר בהמה חיה, וכפי שאכתוב בסמוך בהערה, וצ"ע. ומכל מקום אין בכך כדי לדחות את עיקר חידושו של האג"מ, שהרי הוא תולה את דבריו בכך ששבת דחוויה ולא הותרה, נמצא שכל מעשה בפני עצמו מוגדר כאיסור ולכן יש להעדיף להימנע מעשייתו, וכאמור בפנים.

28 כמבואר בשו"ע או"ח סימן שכח סעיף יב ובמשנה ברורה שם ס"ק לד.

שהגיע מעשה ההצלה לידו. דהיינו שכיוון ששבת דחוויה ולא הותרה, מוטל על הרופא לעשות כל השתדלות שבידו כדי שלא יגיע הדבר לידי כך שהוא יידרש לחלל שבת עבור פיקוח נפש, אלא ישתדל מבעוד מועד שרופאים אחרים יטפלו בחולה בשבת.

הלכך, הורה האגרות משה לרופא שאם הוא במקום שיש עוד רופאים מלבדו, שלא ימציא את עצמו לטפל בחולים, ולכן לא יפרסם את מספר הטלפון שבביתו כדי שלא יוכלו להתקשר אליו בשבת מבית החולים, וכן שלא ייקח עמו בשבת מכשיר קשר שבאמצעותו מדווחים מהמוקד על אירוע הדורש הצלה, כי מאחר שיש רופאים נוספים מלבדו אין עליו חיוב להיות המציל ולחלל שבת, אדרבה, יש עליו חיוב להשתדל שלא יבואו אליו ולא יידרש ממנו לחלל שבת מפני שהיא דחוויה ולא הותרה.

ונראה לכאורה להשליך מדבריו לנידון דידן, וחייל דתי צריך להשתדל להימנע מלהשתבץ בשמירות בשבת, כל שכן שלא יתנדב לשמור בשבת במקום שהדבר לא נדרש ממנו. ואמנם, יש להעיר שדבריו מיוסדים על כך ששבת דחוויה ולא הותרה אצל פיקוח נפש, ודין זה שנוי במחלוקת ראשונים, והכרעת השו"ע²⁹ אינה חד משמעית, עיין הערה³⁰.

ג. שיטה חולקת

בספרי האחרונים אנחנו מוצאים גישה הפוכה בדיוק משיטת האגרות משה ביחס לחילול שבת בצבא ע"י חייל דתי. האחרונים דנים האם נדרש מחייל דתי להתנדב לשמור בשבת כדי שחברו שאינו דתי לא ישמור, מפני שהחייל הדתי יקפיד על אופן ביצוע הפעולות השונות בדרך שתצמצם את האיסור ואילו חברו שאינו דתי לא יצמצם³¹.

והרי לך לשון השמירת שבת כהלכתה בדין זה:

"חייל שומר מצוות היודע שיהא עליו למלא תפקיד כל שהוא בשבת אל לו להחליף את התורנות שלו עם חייל שאינו שומר מצוות, כיון שגם הלה מושבע

29 עיין שו"ע אורח חיים סימן שכח סעיף יד.

30 הראשונים נחלקו מה דיין בחולה שיש בו סכנה שצריך להאכילו בשר בשבת, האם להאכילו בשר נבלה שחוטתה או שעדיף לשחוט עבורו בהמה טהורה. המצדדים בהאכלת נבלה טוענים ששבת דחוויה ולכן יש למעט בחילולי שבת, ומוטב להאכילו נבלה ולא לחלל שבת עבורו בשחיטת בהמה טהורה. המצדדים בשחיטת בהמה טהורה נימקו זאת בשלושה טעמים – א. שמא החולה יקוץ בבשר נבלה ויבוא לידי סכנה. ב. אכילת בשר נבלה היא לאו בכל כזית וכזית, לעומת זאת שחיטת בהמה היא לאו אחד בלבד. ג. שבת הותרה אצל פיקוח נפש, ונמצא שהשחיטה אינה מעשה איסור אלא מעשה היתר. והנה השו"ע פסק לשחוט עבור החולה בהמה טהורה, אך לא נימק את דבריו, ייתכן שסובר כמ"ד שבת הותרה אצל פיקוח נפש, אך ייתכן שסובר שבת דחוויה אצל פיקוח נפש, וטעם היתר השחיטה הוא כאחד מהנימוקים האחרים שהובאו לעיל.

31 עיין למשל בספר הצבא כהלכה פרק לב הלכה י. וכן בספר שמירת שבת כהלכתה פרק מא הלכה לד.

ועומד על שמירת השבת ואם יעמוד שומר המצוות על המשמר יתכן שיוכל להימנע מחילול שבת מיותר".

וביאור העניין הוא, שכלפי שמייא אין הבדל האם ישראל זה או ישראל אחר מחלל שבת, שהרי כולם מוזהרים על כך באותה מידה ואין חילוק בפגם הרוחני הנגרם מחילול שבת בין אם ייעשה ע"י פלוני או ייעשה ע"י אלמוני, ועל כן מה בכך שישראל פלוני יימנע ולא יחלל את השבת ותחתיו יחלל אותה פלוני אחר? ולכן עדיף שחייל דתי יקבל את המשמרת מפני שהוא ימעט באיסורים.

וכעין זה פסק גם הגרשז"א בספרו מנחת שלמה³², שאסור לרופא שומר תורה ומצוות להחליף את משמרתו בשבת עם רופא שאינו שומר שבת, מפני שהרופא שומר השבת עושה מצווה במחשבתו, ואילו חברו שאינו שומר שבת לפי דעתו עושה עברה (או שלכל הפחות לא אכפת לו האם מצוה או עברה בידו). והמנחת שלמה לא חילק בין החלפת המשמרת לפני שבת לבין ההחלפה בשבת עצמה, ומשמע שבכל עניין עדיף שהרופא שומר השבת יעמוד על משמרתו.

ומלבד דברי האחרונים החולקים על הוראת האגרות משה, עצם החילוק של האגרות משה אינו מובן. השו"ע³³ פוסק ע"פ הגמרא והראשונים שבמקרה של פיקוח נפש בשבת אין לעשות את מעשה ההצלה ע"י נשים או קטנים אלא ע"י ישראל גדול דווקא. טעם הדין מבואר בראשונים, שמא יאמרו שלא ניתנה שבת להידחות אף במקרה של פיקוח נפש ולכן מוסרים להם את עשיית המלאכה, ומתוך כך יתעצלו בדבר והחולה יבוא לידי סכנה. וכן מפני החשש שמא יבואו להקל יותר מהמותר ויחללו שבת אף במקום אחר שאינו נדרש.

והנה לפי טעמים אלו, לא מובן מדוע לחלק בין פיקוח נפש שאירע בשבת לבין ההכנה למקרה של פיקוח נפש הנעשית מבעוד יום. הרי גם כאשר הרופא שומר השבת יחליף את משמרתו לפני שבת עם הרופא שאינו שומר שבת קיימים החששות הנ"ל, שמא יתעצל או שמא יבוא להקל יותר מהמותר.

גם הראשונים והשו"ע לא כתבו חילוק בדין זה, ולכן דברי האגרות משה הם מחודשים מאוד וטעוניהם ביאור.

ד. סיכום הפרק השלישי

חלק זה במאמר דן בשאלה האם מותר או אסור לחייל דתי להתנדב לפעילות צבאית הכרוכה בחילול שבת. מדברי האגרות משה עולה שיש חובה להשתדל שלא להיות משובץ בתורנות

32 חלק ב, סימן לד אות לה.

33 אורח חיים סימן שכח סעיף יב.

שמירה בשבת, מכיוון ששבת דחוויה ולא הותרה. ואולם מדברי אחרונים אחרים עולה, כי אדרבה מוטב שחייל שומר שבת יבצע את פעילות השמירה ובכך יביא לצמצום הפעולות האסורות.

ה. סיכום

המאמר מחולק לשלושה נושאים. בפרק הראשון נידונה שאלת החלפת משמרת עם חייל שאינו שומר שבת, באופן בו החייל השומר יבצע פעולות שאינן הכרחיות ובכך יחלל את השבת יותר מאשר חייל שומר שבת שישוּבֵץ לשמירה. ונראה שנחלקו האחרונים בדבר, למהרש"ם ולציץ אליעזר מסתבר שהדבר אסור משום לפני עור, אך מדברי האגרות משה עולה שכל שיש מקום לתלות שהדבר יבוצע בהיתר ולא באיסור, תולים בהיתר ומותר.

הנושא השני הנידון במאמר הוא החלפת שמירה עם חייל שאינו דתי כאשר הלה לא יבצע פעולה נוספת, אלא הוא יעשה בדיוק את מה שהיה עושה החייל שומר השבת. מדברי המנחת שלמה משמע לאסור, כדין 'התכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה', וכן פסק בספר הצבא כהלכה. אך דבריהם אינם מוכרחים, ונראה שהראשונים נחלקו בשאלה האם שייך איסור לפני עור כאשר המכשיל יודע שהדבר מותר, ולשיטת הריטב"א לא שייך בדבר לפני עור, ונראה שלדבריו מותר להחליף את השמירה במקרה זה. ודעת הבית יצחק היא, שמכיוון שמדובר במצווה לא שייך כלל לפני עור והדבר מותר לחלוטין.

הנושא האחרון במאמר הוא, התנדבות של חייל דתי למשימה בשבת. דעת האגרות משה שיש להשתדל ככל האפשר לא להיות חלק מצוות רפואי מציל חיים בשבת, מכיוון ששבת דחוויה ולא הותרה, ולכן עצם המעשה הוא איסור. אך מדברי השש"כ משמע בדיוק ההיפך, מוטב שאדם שומר תורה ומצוות יהיה חלק מהצוות הרפואי מפני שהוא ימעט באיסורים, וכן מפני שהוא יודע ומבין שמעשיו נעשים בהיתר ולא באיסור.